

Ik heb het gedaan, dus ik heb het gewild?!

Essay van Hans Boutellier bij *De Liefde van mijn Leven*

‘Eén pastoor die de angst voor de hel erin weet te houden is waardevoller dan honderd agenten,’ zei schrijver Willem Frederik Hermans ooit. Het zou er met de criminaliteit in Nederland heel wat beter voor staan, als we vanaf de jaren zestig niet zo radicaal ‘van God los’ waren geraakt. Hermans deed zijn uitspraak in een televisieportret in 1989, het jaar dat de criminaliteit zo’n beetje haar hoogtepunt had bereikt. Vanaf 1960 was sprake van een vertienvoudiging van het aantal delicten, volgens de politiecijfers. Minder pastoors, meer delicten, meer agenten: de recente Nederlandse cultuurgeschiedenis in een notendop.

Het is verleidelijk om de groei van de criminaliteit te wijten aan de ontkerkelijking. ‘Als niemand meer in een God gelooft, dan wordt het een zootje, jongen,’ zei mijn vader – lang voor Hermans – al in 1970. Toch had hij er zelf ook moeite mee om zijn katholieke geloof vast te houden. Hoe het verband tussen criminaliteit en de secularisering precies ligt, zullen we nooit weten. In diezelfde decennia kregen we immers de auto, de pil en de televisie. De welvaart groeide, en ook de relatieve armoede. De economie werd globaal en de bevolking divers. Vast staat wel dat de morele tradities versnipperden. Iedereen kon zijn eigen God kiezen, of denken zelf God te zijn.

We verloren inderdaad de angst voor Gods toorn. Maar weerhield alleen die ons dan van geweld, diefstal en aanranding? Er is toch ook die ander, waar we ons in kunnen inleven, zonder dat we daar een God voor nodig hebben? Angst voor de hel is er alleen als we geloof hechten aan het verhaal erachter. En die ander zien we pas echt als we willen kijken en luisteren. Daar hebben we het als samenleving door de secularisering moeilijk mee gekregen: kijken, luisteren, verhalen delen. We kregen allemaal recht op ons eigen verhaal. En internet maakte het mogelijk om dat met de hele wereld te delen. Geweldig! Maar wie wil er luisteren? We staan digitaal allemaal tegen elkaar te roepoeteren, als eenzamen in een overbevolkte woestijn.

Cultuurpessimisme ligt op de loer, daar wil ik voor waken. De criminaliteitscijfers zijn redelijk stabiel, ook zonder angst voor de hel. Het goddeloze zootje waar mijn vader bang voor was, blijkt veel meer geordend te zijn dan hij zich kon voorstellen. Zo’n chaos is het nu ook weer niet. In een complexe netwerksamenleving zitten gedeelde patronen die we zelf moeilijk kunnen

zien. Denk maar eens aan een zwerm spreeuwen of - menselijker - aan jazzmuziek. Georganiseerde vrijheid – spelen in de bereidheid naar elkaar te luisteren en af te stemmen; mogen excelleren, maar ook weer willen opgaan in het geheel. We leven in improvisatiemaatschappij, die zowel een takkenherrie als schitterend samenspel produceert.

Geslaagde improvisatie is misschien zelfs de hoogst mogelijke vorm van menselijke organisatie. Maar die veronderstelt wel onderlinge afstemming en aandacht. We kunnen zonder opzweepende toespraak van de ideoloog of donderpreek van de pastoor, maar niet zonder de onderlinge aanspreking. Gedeelde verhalen – ze zijn leuk of spannend, maar gaan ook over morele opties – ze voeden onze intuïties over goed en kwaad. Met de secularisering verloren we de angst voor de hel, maar vooral ons morele zelfbeeld en het gesprek daarover. We zijn uitgegroeid tot superrationalisten, die voor al onze gedragingen een verklaring weten te vinden. Van ADHD tot ‘slecht geslapen’, van een verslavingsgen tot een symbiotische relatie met mijn moeder.

We werden sterren in het wegverklaren van wat niet deugt. Er zijn zelfs auteurs die vinden dat ‘wij ons brein zijn’. Hun boeken vinden gretig aftrek. De menselijke wil bestaat niet, dus we kunnen er ook niet zoveel aan doen als we gaan schoppen, schelden en slaan. Als we goed presteren slaan we onszelf graag op de borst. Maar bij minder plezierig gedrag kijken we liever naar externe oorzaken. De omstandigheden, onze hersenen, en vooral, die anderen. Met het geloof verloren we de morele aanspreking van onszelf. Wij zijn geen effect van condities – wij zijn de auteurs van ons eigen gedrag. Wij zijn ons brein. Ons zelfbewustzijn is groter dan zijn organiserende materie. En we kunnen dat zelfbewustzijn bevragen op zijn morele voor- en afkeuren.

Dat bepaalt de menselijke kwaliteit. We hebben onze normatieve positiebepaling voor een belangrijk deel uitbesteed aan de wetenschap. En voor de omgang met elkaar zijn we steeds meer gaan leunen op het recht: wetten, regels, controle, auditing, contracten en convenanten. Het strafrecht werd ons morele ankerpunt. Het is een normatief bolwerk, waarvan de publieke moraal wordt afgeleid in de vorm van preventiebeleid. Zo werd het strafrecht de bron in plaats van de uitdrukking van onze normen en waarden.

Maar een samenleving die zichzelf alleen maar kan organiseren via de wetenschap en het rechtssysteem verschraalt. Zij verliest haar elan.

Laat ik niet overdrijven, zo erg is het nu ook weer niet. Ik bespeur zelfs iets van een kentering. Of misschien hoop ik daar op. Ik waag me aan de stelling dat we in deze tijd de innerlijke en onderlinge morele aanspreking herontdekken. Onze wereld is radicaal onttoverd. We kunnen geen enkel verhaal meer voor waar aannemen, behalve als we fundamentalist zijn. We realiseren ons steeds meer dat de wetenschap ons de werkelijkheid toont, maar geen morele gerechtigheid kan brengen. We weten dat we die bij onszelf moeten zien te vinden. Uiteindelijk moeten we het doen met onze eigen idealen, onze tradities en nieuwe ideeën. We moeten elkaar durven te bevragen op onze bevindingen, ervaringen, morele intuïties en rechtvaardigingen. Wij doen het, zo willen we het. In die morele aanspraak schuilt uiteindelijk de kwaliteit van onze samenleving.

© 4 november 2014, Hans Boutellier, Human

Hans Boutellier is directeur van het Verwey-Jonker instituut en bijzonder hoogleraar Veiligheid en Burgerschap aan de VU. Hij schrijft vanuit een moreel perspectief over veiligheid en strafrecht, omdat een samenleving die zich enkel laat leiden door wetenschap en wet schraal en zielloos is. We moeten onszelf en elkaar verantwoordelijk houden, want “je bent de auteur van je eigen al dan niet afschrikwekkende gedrag”. In zijn boek *De Improvisatiemaatschappij* (2011) schrijft hij over georganiseerde veiligheid in de hedendaagse samenleving.